

IPARD II DESTEKLERİNİN TARIM-SANAYİ İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE MAKRO EKONOMİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF IPARD II GRANTS IN THE FRAMEWORK OF THE AGRICULTURE AND INDUSTRY RELATIONSHIP

*İrem ÖZYURT**

Öz:

Tarım sektörü stratejik öneme sahip bir sektördür. İklim değişikliği sonucu suya olan talep artarken su kaynakları tükenmekte bu ise tarımda sürdürülebilirliği önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca dünyada tarımsal üretime ayrılan arazilerin azalması yeterli ve güvenilir gıdaya erişimin önemini her geçen yıl arttırmaktadır. Gelişmiş olsun ya da olmasın her ülke tarım sektörünü desteklemeye yönelik politikalar üretmekte ve uygulamaktadır. Tarımsal alanda dışa bağımlılığın azaltılması, kırsal kesimin yaşam standardının yükseltilmesi, çağa uygun, modern teknikler kullanılarak üretimin kaliteli ve verimli bir hale gelebilmesi için tarım sektörünün finansal yönden teşvik edilmesi şarttır. Türkiye’de de tarım sektörünü desteklemeye yönelik bir takım uygulamalar mevcuttur.

Türkiye’de son yıllarda AB ve Türkiye Cumhuriyeti fonları ile finanse edilen IPARD destekleri kapsamında tarım sektörüne bir takım hibeler verilmektedir. Amaç söz konusu hibeleri karşılaştırarak makro ekonomik açıdan değerlendirip bu hibelerin tarımsal kalkınma ve devamında ülke kalkınması amaçlarına ne ölçüde hizmet edebildiğini ve hibelerin yeterli düzeyde olup olmadığını ortaya koymak ve öneriler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Tarım Finansmanı, Tarım Politikası

JEL Kodları: Q01, S14, S18

Abstract:

The agricultural sector is a sector of strategic importance. As the demand for water increases as a result of climate change, water resources are being exhausted, which significantly affects sustainability in agriculture. In addition, the decrease of the land allocated for agricultural production in the world increases the importance of access to sufficient and reliable food every year. Every country, whether developed or not, produces and implements policies to support the agricultural sector. In order to reduce the dependence on foreign agriculture, to increase the living standards of the rural areas, to use the modern techniques suitable for the age, the financial sector should be encouraged financially. Also Turkey set of applications to support the its agricultural sector.

During the recent years in Turkey a set of IPARD grants donated by funds which are financed by EU and The Republic of Turkey. The aim is to compare these grants and evaluate them from a macro-economic point of view, to determine to what extent these grants can serve the aims of agricultural development and subsequent country development, and whether the grants are at a sufficient level and to provide recommendations.

Keywords: Agriculture, Agricultural Finance, Agricultural Policy

JEL Codes: Q01,S14, S18

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Finansman Yüksek Lisans Öğrencisi,
iremtuncel2012@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-4827-9533

1. Giriş

Tarım, insanoglunun varoluşundan ve özellikle yerleşik hayata geçip köyler, şehirler inşa etmeye başlamasından bu yana hayati öneme sahip bir ekonomik faaliyet olma özelliğindedir. Çünkü insanlar beslenme ihtiyaçlarını tarımsal üretim ile karşılamış, önceleri temel gereksinimlerini karşılamak amacıyla bitkisel ve hayvansal üretim yaparken ticaretin gelişmesiyle takas yoluyla başka ürünler elde etmek ve devamında da gelir elde etmek amacıyla üretmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle de sanayiye hammadde sağlamak amacıyla tarımsal üretim faaliyetinde bulunulmuştur. Günümüzde tarım sektörü halen stratejik öneme sahip bir sektördür ve gelişmiş olsun ya da olmasın her ülkenin ekonomi planlarında yer almakta ve desteklenmektedir. Tarım sektörü, gelişmekte olan ülkelerde istihdam açısından önemli bir sektördür. Türkiye'de de tarımsal üretim halen nüfusun önemli bir kısmının geçim kaynağı durumundadır.

Dünyada tarımsal üretime ayrılan arazilerin azalması yeterli ve güvenilir gıdaya erişimin önemini her geçen yıl artırmaktadır. Çevre sorunları ve iklim değişikliği gibi faktörler de buna eklenince tarımsal üretimin sürdürülebilirliği tehlikeye girmektedir. Bu sebeple ülkeler toplumun gıda güvenliğini ve tarımsal arz güvenliğini sağlamak için tarımı serbest piyasa ekonomisinin koşullarına terk etmemekte ve çeşitli araçlarla desteklemektedir.

Türkiye'de de tarım sektörüne yönelik destekler mevcuttur ve bunlardan biri de IPARD programıdır. AB, katılım öncesi aday ülkelere bir takım mali yardımlarda bulunmaktadır. IPARD (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni) kapsamında tarım sektörüne de hibeler verilmektedir. Proje bazlı olarak verilen bu hibelerin % 75'i AB fonlarından, % 25'i ulusal fonlardan sağlanmaktadır. Bu kapsamda 2007-2013 dönemi IPARD I programı uygulanmış ve 2014-2020 dönemi IPARD II programı halen uygulanmaktadır. Program kapsamında verilecek destekler TKDK (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu)'nun yapmış olduğu çağrılar ile duyurulmuş ve proje başvuruları bu dönemlerde alınmıştır. IPARD I kapsamında 15 çağrı yapılmış ve 1 milyar 165 milyon Euro destek aktarılmıştır. IPARD II kapsamında şu ana kadar 4 çağrı yapılmış ve toplamda 1 milyar 45 milyon Euro destek aktarılması planlanmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018).

2014-2020 döneminde uygulanmak üzere Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, AB Yapısal Uyum Yönetim Otoritesi Daire Başkanlığı tarafından 42 ili kapsayacak şekilde IPARD II programı hazırlanmış ve tarım ile kırsal kalkınmaya verilecek desteklere ilişkin sektörler ve hibe miktarları belirlenmiştir. Destek verilecek 42 il AB Komisyonu tarafından kırsal nüfus, GSYH'dan aldığı pay, net göç hızı ve tarımsal potansiyelleri ile ilgili analiz sonuçları dikkate alınarak tespit edilmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018).

Araştırmamızın amacı, IPARD II kapsamında verilen hibeleri değerlendirip karşılaştırarak bu hibelerin makro ekonomik açıdan etkilerini ortaya koymak, tarımsal kalkınmaya ve ülke kalkınmasına olumlu etkileri olup olmadığını analiz etmektir.

Araştırmamızın sonucunda; hibelerin, imalat sanayisindeki girişim sayısı, üretim değeri ve satış değeri bazında olumlu etkileri olduğu, aynı olumlu etkilerin kısmen de olsa süt ve arıcılık üretim faaliyetlerine yansıdığı ancak tarımsal işsizlik, istihdam ve tarımsal işgücüne katılım oranları bakımından kırsal kalkınmada başarılı olma yönünde çok fazla bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

2. Türkiye Tarım Sektörüne Genel Bir Bakış

Tarım sektörüne makro ekonomik açıdan baktığımızda GSMH'daki payının yıllar itibariyle azalmış olduğunu görüyoruz. 1923 yılında tarım sektörünün GSMH'daki payı % 39,8 iken 2017 yılında % 6,1 seviyesine gerilemiştir. Ülkemizin 1996 yılında 2 milyar 167 milyon dolar olan tarımsal ithalatı, 2017 yılında 9 milyar 334 milyon dolara ulaşmıştır. Tarımsal ürünlerin ithalatında 23 yıllık bir süre zarfında 4,31 kat artış söz konusudur. Özellikle 2010 yılında sonra tarımsal ürünlerin ithalatında çok ciddi artışlar yaşandığı görülmektedir (TÜİK, 2017).

1927 yılında nüfusun % 75'i kırsal kesimde yaşarken bu oran 2012 yılında % 22'ye düşmüştür. 1927 yılında çalışanların % 89'u tarım sektöründe istihdam edilmekteyken sanayi sektörüne ağırlık verilmesi ile birlikte bu oran yıllar itibariyle düşmüş ve 2018 yılında % 18 seviyesine gerilemiştir (TÜİK, 2018). Gelişmiş ve sanayileşmiş olarak nitelendirilen ülke tecrübelerine baktığımızda bu ülkelerin elde etmiş oldukları gelişmişlik seviyesine tarım sektörünü ihmal ederek değil, aksine tarımı destekleyerek ve tarım ile sanayi entegrasyonunu sağlayarak ulaşmış olduklarını görüyoruz. Bu sebeple tarım sektörü desteklenmesi gereken stratejik öneme sahip bir sektördür. Ayrıca ülkemizde halen nüfusun önemli bir kısmını istihdam ettiği için de ayrı bir öneme sahiptir.

TÜİK'in yapmış olduğu ekonomik büyüklük sınıfları, hayvan varlığı dağılımı ve arazi dağılımı anketleri bize Türkiye'de tarım sektöründe küçük ve orta ölçekli işletmelerin hakim olduğunu göstermektedir. 2016 yılında tarım işletmelerinin % 80,7'sinin 100 dekardan küçük işletme grubunda yer aldığı belirtilmiştir. Ayrıca işletmelerin % 95,5'i 50 adet büyükbaş hayvan varlığından daha az bir hayvan varlığına sahiptir. 50 adet küçükbaş hayvandan daha az hayvan varlığına sahip işletmelerin oranı ise % 53'tür. Tarımsal işletmelerin ekonomik büyüklük sınıfları ile ilgili olarak yapılan anket sonuçlarına bakıldığında işletmelerin 2016 yılında %36,3 ile 6.660 TL ile 26.640 TL'lik ekonomik büyüklük sınıfında toplandığı görülmüştür. 26.640 TL ile 83.250

TL'lik ekonomik büyüklük sınıfı ise %27,5 ile ikinci sırada yer almaktadır (TÜİK, 2016). Bu işletmeler genellikle aile işletmeleri olup yenilikçi ve çağdaş bir yönetim anlayışından yoksundur ve bu işletmelerde kurumsallaşmamış yönetim anlayışı hakimdir. Küçük ölçekli oldukları için de yaptıkları üretim ile ancak geçimlerini sağlayabilmektedirler. Yeterli geliri elde edemeyen bu işletmeler yatırımlar için gerekli tasarrufu yapamamaktadır. Üretimde verimliliği yakalayamayan küçük tarım işletmeleri üretimin doğal koşullara bağlı olmasının beraberinde getirdiği risk ve belirsizlik faktörlerinin de etkisiyle finans kaynaklarından kredi temin etmekte ciddi sorunlar ile karşılaşmaktadır.

2007 yılında 248 milyon 873 bin 935 dekar olan tarım alanı 2018 yılına geldiğimizde 231 milyon 999 bin 458 dekara düşmüştür. 11 yıllık bir süre içerisinde tarım alanları 16 milyon 874 bin 477 dekar azalmıştır. Tarım alanları azaldığı gibi elde edilen verimde de tatmin edici bir artış olmamıştır (TÜİK, 2018). Tarım arazilerinin konut, sanayi, karayolu yapımı gibi amaçlar için imara açılması, plansız şehirleşme Türkiye'de tarım alanlarının yıllar itibariyle azalmasına yol açmıştır.

Ülkemizde tarım sektörünün en temel sorunu sermaye yetersizliği ve finansman açığıdır. Tarım işletmelerinde dönen varlıkların sabit unsurlardan az olması işletmede kısa vadeli borç ödeme kabiliyetini azaltmakta bu ise finansman ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Ülkemizde borsada işlem gören tarım işletmelerinin borçlarının % 66 - % 80 oranında kısa vadeli olduğunu görüyoruz (KAP, 2019). Söz konusu krediler yatırımdan ziyade kısa dönem girdi temini ve diğer masraflar için kullanılmaktadır. İşletmelerini büyütmek ve geliştirmek için krediye ve desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Tarım işletmeleri uzun vadeli kredi temininde güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bunun en önemli sebebi kredi sağlayıcılarının tarım sektöründeki risk ve belirsizliklerden ötürü uzun vadeli borç verme riskine girmek istememeleri ve yine aynı sebepten kredi sağlarken çok ciddi ipotek, teminat ve kefil istemeleridir.

Tarım sektöründeki risk ve belirsizlikleri en aza indirebilmek için ülkemizde devlet destekli tarım sigortası uygulaması mevcuttur. Bazı ürünler için don, kuraklık gibi doğal afetler söz konusu olduğunda üreticinin zararını minimuma indirmek amacıyla devlet, sigorta priminin belli bir yüzdesini karşılamaktadır. Bunun dışında hayvanlar için yapılan hayat sigortalarına ve sera sigorta poliçelerine de destek verilmektedir. Ancak tarımsal üretici yeterli geliri elde edemediğinden sigorta uygulaması istenilen seviyeye gelememekte, üreticiler bu konuya gerekli ilgiyi göstermemektedir. 2018 yılı Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre ülkemizde 17.220.903 adet büyükbaş ve 46.117.399 adet küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Ancak sigorta uygulamasının başladığı 2006 yılından 2017 yılına kadar sigortalanan hayvan sayısı sadece 8,9 milyon baştır (Tarım ve Orman Bakanlığı destekleme bülteni, 2018). Yine 2018 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye'de toplam tarım alanı 231.999.458 dekar (TÜİK, 2018). Ancak yine 2006-2017 yılları arası sigortalanan alan 136 milyon dekar olarak açıklanmıştır. 11 yıllık bir süre içerisinde toplam 63.338.302 baş hayvanın sadece % 14'ü sigortalana bilmiştir. Yine 11 yıllık süre içerisinde tarım arazilerinin % 58'i sigortalana bilmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı destekleme bülteni, 2018).

Tarımsal işletmelerde sermaye devir hızı düşüktür. Çünkü tarımsal üretim mevsimseldir ve üretim dönemi uzundur. Bu sebeple ancak yılda bir kez hasat zamanından sonra işletmeye nakit girişi gerçekleşmektedir. Buna karşılık işletmenin giderleri, masrafları süreklilik arz etmektedir. Çiftçiye hasat zamanından önce giderlerini karşılayabilmesi için finansman sağlanması zorunludur. Aksi halde çiftçi, kurumsal olmayan finansman kaynaklarına başvurmakta, tefecilerden yüksek faizle borç almakta ya da satıcıdan yüksek fiyattan girdi temin etmek durumunda kalmaktadır. Bu nedenle çiftçiye ihtiyaç duyduğu finansmanın zamanında sağlanması konusu önem taşımaktadır.

Tarımsal ürünler zorunlu ihtiyaç maddeleri olduğu için bu ürünlerin fiyatındaki değişim talep edilen miktarı çok fazla etkilememektedir. Tüketiciler belli bir noktaya kadar alımlarını artırmakta ancak bu artış üreticinin zararını karşılayabilecek bir seviyede olmamaktadır. Bu sebeple hava şartlarının iyi olması sonucu o yıl fazla hasat yapılmış olması çiftçinin yüzünün güleceği anlamına gelmemektedir. Tarım ile ilgili kurum ve kuruluşların ciddi bir üretim planlaması yaparak ekim dikim döneminden önce çiftçileri ne ekip dikecekleri ile ilgili bilgilendirmeleri önerilmektedir. Böylelikle arz fazlası sebebiyle çiftçinin zarara uğraması sıkıntısının kısmen de olsa önüne geçilmiş olunur.

Tarım sektöründe faaliyette bulunanların eğitim seviyesi düşüktür. Tarımda çalışan fertlerin ortalama eğitim yılı 4.7 yıldır (TÜİK, 2018). Kırsal alandaki eğitim ihtiyacının giderilmesi için gerekli yatırımların yapılması şarttır. Okuma-yazma ya da MEB müfredatı dışında tarımsal üretim, finansman, pazarlama ve yönetim ile ilgili temel eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Çiftçiye tarımsal girdilerin nasıl ve ne şekilde kullanılacağı öğretilmesi verimlilik açısından büyük önem taşımaktadır. Çiftçi almış olduğu krediyi çoğu zaman amacı dışında kullanmaktadır. Çiftçiye elde etmiş olduğu finansman kaynağını nasıl etkin ve verimli bir şekilde kullanabileceği hususu öğretilmelidir. Ülkemizde tarım alanında meslek okulları vardır. Kırsal alanda bunların sayısı ve etkinliği artırılabilir. Kırsal alana, sanayi bölgelerindeki çıraklık eğitim merkezleri tarzında okullar açılarak tarım konusunda eğitim verecek, modern tarım tekniklerini öğretecek eğitim ve öğretim merkezleri açılabilir. Üretim açısından ölü olan dönemler eğitim ve öğretim dönemi olarak tespit edilirse çiftçinin çalışması ve tarımsal üretim kesintiye uğramamış olur.

3. Tarım-Sanayi İlişkisi

Tarımsal üretim ve kalkınmanın daha doğrusu bütün ekonomik verimliliğin en stratejik düğümü tarım-sanayi entegrasyonudur ve üretim, işleme, pazarlama, mevzuat, örgütlenme, destekleme, yöneylem, bütünleşme, rekabet analizi, dış ticaret gibi birçok disiplini ve faaliyet sahasını/safhasını ihtiva eder (Şahsuvaroğlu, 2003,s.20). Tarımsal sanayi, tarım ürünlerini hammadde olarak kullanması, bunları belirli işlemlerden geçirerek katma değer oluşturması ve tüketime arz etmesi, ürünlerin işlenmesi aşamasında istihdam yaratması gibi yönleri ile ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır (Bozoğlu, Cinemre ve Ceyhan, 2000, s.1). Gelişmiş ülkeler, yakalamış oldukları kalkınmayı büyük ölçüde, tarım sektörünü desteklemeleri ve bu sektör ile sanayi sektörünü bütünleştirmeyi başarmış olmalarına borçludur.

Tarım ve sanayi sektörü ilişkileri aslında pek çok konuda kendini göstermesine karşın büyük çoğunlukla; tarım ürünlerinin sanayi sektöründe 'hammadde' olarak kullanılması ve tarım sektörünün de sanayi ürünlerini 'tarımsal girdi' olarak kullanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Her iki sektörün de belirtilen bu konuda birbirlerini tamamladıkları görülmektedir (Demirbaş ve Tosun, 2005, s.29).

Tarım-sanayi ilişkisi dikkate alınarak yapılan tasnifte tarımdan girdi alma ve tarıma girdi verme durumuna göre işletmeler, 'tarıma dayalı sanayi işletmeleri' ve 'tarıma bağlı sanayiler' olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. İşletme, hammaddesini tarım sektöründen sağlıyorsa buna 'tarıma dayalı sanayi işletmesi' denir. İşletme, tarıma girdi veren bir işletme ise 'tarıma bağlı sanayi işletmesi' olarak adlandırılmaktadır. Tarıma dayalı sanayi Kalkınma Bakanlığı'nın yaptığı ayrımına göre imalat sanayi içerisinde yer almaktadır.

Uluslararası alanda kullanılan iki adet ekonomik (sanayi) sınıflaması mevcuttur. Bunlar; ISIC (International Standard Industrial Classification of All Economic Activites – Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması) ve NACE (Avrupa Topluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması)'dır.

ISIC, bir Birleşmiş Milletler sanayi sınıflandırma sistemidir ve Birleşmiş Milletler İstatistik Ofisi tarafından hazırlanmıştır. Amacı ise; yürüttükleri faaliyetlere göre, birimlerin sınıflandırılabilmesi için bir referans faaliyet sınıflaması oluşturmaktır.

Ekonomik sınıflandırma sistemlerinin geliştirilmesinin temel amacı, homojen özelliklere sahip sektörel bölümlendirmenin oluşturulması ve veri setlerinin istatistiksel olarak anlamlı özelliklere sahip olmasının sağlanmasıdır. Sınıflandırma sistemlerinde kullanılan kategori ve sınıflar, sektörleri, üretim, girdi, teknoloji, organizasyon ve finansal özelliklere göre doğru özelliklerine göre sınıflandırmayı amaçlamaktadır (Yeşilyurt, 2008, s.340). ISIC, ekonomik bir olguyu incelemek, verilerin uluslararası karşılaştırılabilirliğini güçlendirmek ve ulusal istatistik sistemlerinin gelişimine katkıda bulunmak için temel bir alettir ('Ankara Üniversitesi', t.y.).

ISIC (International Standard Industrial Classification of All Economic Activites – Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması) tasnifine göre; alt dalları da içeren A'dan Q'ya kadar 99 tasnif vardır. ISIC, Rev 3.1/D; 15-37 arası imalat işletmelerini içermektedir. Burada tarımla ilgili sanayiler ele alınmıştır. Bunlar (Gürler, 2016, s.425);

A. Tüketim Malı Üreten Sanayiler

1. Gıda Sanayi

- a. Et ve et mamülleri sanayi
- b. Süt ve süt mamülleri sanayi
- c. Meyve ve sebze işleme sanayi
- d. Su ürünleri sanayi
- e. Bitkisel yağ ve mamülleri sanayi
- f. Un ve unlu mamüller sanayi
- g. Şeker ve şekerli mamüller sanayi
- h. Başka yerde sınıflandırılmamış gıda sanayi
- i. Yem Sanayi

2. İçki Sanayi

3. Tütün ve Mamülleri Sanayi

4. Dokuma ve Giyim Sanayi

B. Ara Malı Üreten Sanayiler

1. Orman Ürünleri Sanayi

2. Kâğıt Sanayi

3. Deri ve Mamülleri Sanayi

Tarıma girdi sağlayan 'tarıma bağlı sanayi işletmeleri' ise gübre, tarım ilaçları, mekanizasyon, biyolojik güç, sulama ve yem sanayidir.

TÜİK'in tarım-sanayi ürünleri yıllık üretim istatistiklerini incelediğimizde et ve mamülleri sanayisinde 2005 yılında 283 olan girişim sayısının 2017 yılında 639'a yükseldiğini görüyoruz. Süt ve mamülleri sanayisinde ise 2005 yılında 404 olan girişim sayısı, 2017 yılında 1.236'ya yükselmiştir. Meyve ve sebze işleme sanayi

verilerine baktığımızda 2005 yılında 651 olan girişim sayısının 2017 yılında 1.341'e çıktığını görüyoruz. İmalat sanayisinin diğer alanlarında da yükseliş eğilimi hakimdir. Un ve unlu mamüllerdeki girişim sayısı 2.46 kat artmıştır. Şeker ve şekerli mamüllerdeki girişim sayısı artışı 2 kattır. Gıda sanayinin genel toplamına baktığımızda 2005 yılında 4.758 olan girişim sayısının 2017 yılında 10.415'e, 45 milyar 258 milyon TL olan üretim değerinin 261 milyar 731 milyon TL'ye, 42 milyar 760 milyon olan satış değerinin de 239 milyar 648 milyon TL'ye çıkmış olduğunu görüyoruz (TÜİK, 2017).

Tüketim malı üreten sanayiler toplamına baktığımızda 2005 yılında 29.056 olan girişim sayısının 2017 yılında 45.136'ya, 128 milyar 733 milyon TL olan üretim değerinin 629 milyar 627 milyon TL'ye, 119 milyar 616 milyon TL olan satış değerinin de 588 milyar 208 milyon TL'ye çıktığını görüyoruz. Ara malı üreten sanayiler de artış eğiliminde olup 2005 yılındaki 4.617 adet girişim sayısı 2017 yılında 8.137'ye yükselmiştir. Üretim değeri, 20 milyar 359 milyon TL'den 118 milyar 518 milyon TL'ye çıkmıştır. Satış değeri ise 18 milyar 309 milyon TL iken 104 milyar 39 milyon TL olmuştur (TÜİK, 2017). Tarım-sanayi ürünlerinin üretim ve girişim sayısının artışlarının ümit verici olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye'nin ihracat istatistiklerini incelediğimizde imalat sanayi ürünlerinin toplam ihracat içerisinde önemli bir paya sahip olduğunu görüyoruz. 2018 yılında Türkiye'nin toplam 167 milyar 917 milyon dolar ihracatı vardır. Bunun % 94'ünün imalat sanayiden geldiğini görüyoruz. İmalat sanayi içerisinde, tarıma dayalı sanayi ürünleri olan 'gıda ürünleri, içecek, tütün ürünleri, tekstil, giyim eşyası, deri ile ilgili ürünler, ağaç ürünleri ile kağıt ve kağıt ürünleri' ise imalat sanayi ürünleri ihracatının % 29'unu oluşturmaktadır. 2017 yılını incelediğimizde yine benzer rakamlar ile karşılaşmaktayız. İmalat sanayi ürünleri ihracatı toplam ihracatın % 94'ünü oluşturmakta ve imalat sanayi içerisinde tarıma dayalı sanayi ürünlerinin payı yine % 29'dur. 2009 ve 2018 yılları arasında imalat sanayinin toplam ihracattaki payı %93 ile % 94, tarıma dayalı sanayi ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içerisindeki payı ise % 27 ile % 31 arasında değişmektedir (TÜİK, 2018). Dolayısıyla tarıma dayalı sanayi ürünleri, imalat sanayi ihracatında önemli bir yere sahiptir.

Gelişmiş ekonomilerde sektörler arasındaki sıkı ilişkiler ve ekonomiyi oluşturan sektörleri, birbirinden ayırmaksızın, birine daha fazla ağırlık vermeksizin, bir bütün olarak ekonomik gelişmeye önem verdikleri gözlenmektedir. Ülkelerin gelişme stratejilerinde, sektörlerden birinin ihmal edilmesi, ekonominin bütünlük içinde büyümesini sınırlandırmaktadır. İşte ekonominin büyümesindeki bu bütünlüğü sağlayan temel halka tarım-sanayi entegrasyonudur (Kızıloğlu, 2004, s.539). Dünya'da rasyonel tarım üretimi yapabilen ülkelerde tarımsal ürünlerin yaklaşık % 60'ının sanayi tesislerinde mamül veya yarı mamül hale getirilebildiği, Türkiye için bu oranın en iyimser rakamlarla % 30 düzeyinde olduğu belirtilmektedir (Gürler, 2016, s.430). Yani Türkiye, tarımsal ürünleri hammadde olarak pazarlamaktadır. Hammaddenin, işlenmiş ürünlere göre katma değeri düşük olduğundan elde edilen gelir de çok az olmaktadır.

Tarım ve sanayi kesimleri birbirine neden sonuç ilişkileri ile bağımlıdır. Hiçbir ülkede tarımsal faaliyetlerin sanayiden bağımsız olarak modern yöntemlerle sürdürülmesi mümkün değildir. Tarımsal gelişme, dolaylı olarak sanayi teknolojisindeki ilerlemelere bağlı duruma gelmiştir. Tarım kesimindeki yatırımlarda, tarımsal sermayeden ziyade, sanayi kaynaklı sermaye egemen durumdadır (Aydemir ve Pıçak, 2008, s.130).

Tarıma dayalı sanayide uzun yıllar kapasite kullanım oranı % 70'ler civarında olmasına karşın, et, süt işleme, un, zeytinyağı ve diğer bitkisel yağ üreten tesislerde kapasitenin % 50 olarak gerçekleştiği bilinmektedir. Bu durum, tarım ve sanayi arasındaki koordinasyon eksikliğinden kaynaklanmaktadır (Gürler, 2016, s.434). Kapasite kullanım oranının düşük olmasının nedenleri; finansman yetersizliği, kalifiye eleman noksanlığı, uygun teknoloji seçimindeki sorunlar ve istenilen kalitede hammadde yetersizliğidir (Kızıloğlu, 2004, s.540).

Tarım ve tarıma dayalı sanayilerin ülke ekonomisine yaptığı katkının arzu edilen düzeyde olmadığı, Türkiye'nin tarım ve tarıma dayalı sanayi üretim potansiyelini yeterince değerlendiremediği ifade edilmektedir. Bunun nedeni, tarım-sanayi entegrasyonunun zayıflığı olarak gösterilmektedir. Birbirinden kopuk üretimler ve teknolojik işbirliğinin olmayışı gelişimi engellemektedir (Demirbaş, 2005, s.71)

Tarım, sanayi ve ticaret kesimleri arasında eşitlik ilkesine dayalı bir ilişkinin kurulması ve yaratılan katma değer sağlığı bir şekilde paylaşılmasına yönelik bir sistemin oluşturulması, kalkınmakta olan ve dengeli bir kalkınmayı gerçekleştirecek bir model arayışı içinde olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır (Turan, 2000, s.2)

Tarıma dayalı sanayi işletmelerine sağlanacak hammaddenin süreklilik arz etmesi ve zamanında sevk edilmesi için tarımsal üretim planlamasının akılcı bir şekilde yapılması önem taşımaktadır. Sözleşmeli üretime geçilerek hem üreticinin ürününü pazarlaması hem de sanayicinin uygun kalite ve miktarda ürün temin etmesi için üretici ile sanayiciyi bir araya getirecek adımların atılması gerekmektedir.

Çiftçi sanayici entegrasyonunu sağlamada bir araç olarak karşımıza çıkan sözleşmeli yetiştiricilik modelinin faydalarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Pala, 2008, s.27):

- Küçük çiftçilere kredi, teknik yardım ve girdi temininde sağlanan kolaylıklar,
- Üreticilerle etkili bir iletişim kurma ve yakın diyalog içinde olma,
- Ürün kalitesinde ve standartlarında iyileşme,
- Ürünlerin pazarlanmasındaki risk ve belirsizliklerin azaltılması,
- Küçük çiftçiler için dengeli ve sürekli gelir kaynağı temin etme,

- Küçük çiftçilere alternatif istihdam imkanı sağlama,
- Sanayinin yeter miktarda ve kalitede hammadde temini,
- Teknoloji transferi,
- Atıl işgücü, arazi, bina ve çeşitli ekipmanların değerlendirilmesi,
- Çiftçi ve sanayici arasında mal, nakit ve teknik bilgi akışının teminidir.

Sözleşmeli yetiştiricilik modelinin sağlıklı işleme ve hak ve menfaatlerin karşılıklı korunmasına dayalı olarak yapılabilmesi için bu alanda örgütlenmenin tam anlamıyla gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Çünkü örgütsüz çiftçi, sanayici karşısında zayıf kalmakta, eğitim düzeyi de düşük olduğu için haklarını koruyamamaktadır. Ayrıca tarımın doğal koşulların beraberinde getirdiği risk ve belirsizlikler taşıması ve çiftçinin bunu tek başına üstlenmesi de çiftçi aleyhine başka bir durumdur. Riskin çiftçi ve sanayici nezdinde ortaklaşa üstlenilmesi gerekmektedir. Uygulamada genel olarak sanayici ürünün pazarlama riskini, çiftçi ise tedarik ve üretim riskini üstlenmektedir. AB ve ABD gibi gelişmiş ülkelerde sözleşmeli yetiştiricilik üretimde önemli bir yer tutmakta ve bu ülkelerde örgütlenmeyi tam olarak gerçekleştirmeyi başarabilen çiftçiler, bireysel olarak değil, kooperatifler aracılığı ile sanayi ile bağlantı kurmaktadır. Bu sayede hak ve menfaatler karşılıklı olarak korunabilmektedir. Sözleşmeli yetiştiricilik ile ilgili başka bir olumsuzluk ise sanayicinin bir takım kredi, fiyat ve satın alma garantileri vermek suretiyle çiftçiyi kendisine bağımlı hale getirmesidir. Ayrıca çiftçinin yalnızca sanayi için üretmesi beraberinde talep fazlasına bu ise rekabet ortamı oluşmasına sebep olabilir.

4. Uluslararası Fonlar İle Finanse Edilen Kırsal Kalkınma Destekleri

4.1. Kuramsal Çerçeve

4.1.1. Kırsal Kalkınma Kavramı

Kırsal kalkınma, en genel tanımıyla kırsal alanda yaşayan fertlerin ekonomik ve sosyal refahı ile yaşam kalitesini artırma sürecidir (T.C.Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2015, s.10). Kırsal gelişme ya da kalkınma, kırsal alanlarda yaşayan insan topluluklarının toplumsal, ekonomik, ekinsel açılardan yapısını değiştirecek biçimde üretim, gelir ve gönenç (refah) düzeylerinin geliştirilmesini, insan-toprak ilişkilerindeki dengesizliklerin giderilmesini, kentsel alanlardaki fiziksel ve toplumsal altyapının yaratılmasını, tarımsal ürünlerin daha iyi değerlendirilmesini amaçlayan çok yönlü süreçleri, etkinlikleri ve örgütlenmeleri anlatmaktadır (Geray, 2011, s.17).

Onuncu beş yıllık kalkınma planında; dokuzuncu plan doğrultusunda, kırsal kalkınma politikalarının ağırlıklı olarak kırsal altyapının geliştirilmesi ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesini destekleyecek şekilde tarım politikaları ile beraber yürütüldüğü ifade edilmiştir. Planda; kırsal nüfusun iş ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi, kırsal kesimdeki refah düzeyinin ülke ortalamasına yaklaştırılması, kırsal ekonominin ve istihdamın güçlendirilmesi, yoksulluğun azaltılması hedeflenmiş, kırsal alanda altyapı, eğitim, bilişim, sosyal hizmetler gibi olanakların iyileştirilmesi ve tarım dışı ekonomik faaliyetlere yönelme hedefleri üzerinde durulmuştur.

Türkiye'nin kırsal kalkınma politikasının temel amacı, 2014-2020 'Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi'nde 'kırsal kesimdeki asgari yaşam kalitesinin ülke ortalamasına yaklaştırılması hedefiyle kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak kendi yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması' şeklinde ifade edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda kırsal kalkınma destek faaliyetlerinin iki boyutu vardır. Birinci boyut kırsal alana götürülen kamusal hizmet ve yatırım faaliyetleri ikinci boyut ise tarım ve kırsal kalkınma amaçlı yürütülen destekleme faaliyetleridir. Bu sebeple kırsal alanda gelişme, istihdam artışı ve ekonomik büyümenin yakalanması için tarım alanındaki faaliyetlerin yanında tarım dışı alanlardaki ekonomik faaliyetler de dikkate alınmakta ve birlikte değerlendirilmektedir. Kırsal alandaki altyapı yatırımları, iskân yatırımları, sulama yatırımları, atık depolama, bilişim, yoksullukla mücadele kapsamında yürütülen politikalar, çevrenin korunması gibi faaliyetler de kırsal kalkınma kavramına dahildir.

4.1.2. Kırsal Alan Kavramı

Kırsal alan kavramı ile ilgili genel kabul görmüş bir tanımlama bulunmamaktadır. Ulusal ve uluslararası kuruluşlar kırsal alan ile ilgili birbirinden farklı tanımlamalar yapmıştır. Çünkü kırsal alan kavramı sosyal, ekonomik, demografik, coğrafi, ulaşım, kentlere yakınlık, nüfus azalması ve göç gibi pek çok faktör bakımından ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir.

OECD'ye göre kırsal alan, nüfus yoğunluğunun kilometre kare başına 150 kişinin altında olduğu yerlerdir. OECD kırsal alan kavramını açıklarken 'kırsallığı baskın bölgeler', 'önemli ölçüde kırsal bölgeler' ve 'kentselliği baskın bölgeler' olmak üzere 3'lü bir tasnif yapmıştır. Buna göre eğer nüfusun % 50'den fazlası kırsal kesimde ise kırsallığı baskın bölge, %15 ile % 50 arası ise önemli ölçüde kırsal bölge ve %15'ten az ise kentselliği baskın bölge olarak bir ayırım yapılmıştır.

TÜİK kırsal alanı tanımlarken idari statü ve nüfus eşiği kriterlerine göre iki tanımlama yapmıştır. Buna

göre il ve ilçe merkezleri dışında kalan tüm yerleşim birimleri köy olarak nitelendirilmektedir. Nüfus eşiği dikkate alındığında kırsal yerleşimlerin kapsamına; nüfusu 20 binden az olan il ve ilçe merkezleri ile beldeler ve köyler girmektedir.

06.12.2012 tarihli ve 28489 sayılı resmi gazetede yayınlanan '6360 sayılı Ondört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmiyedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun' ile Türkiye'de mahalli idare yapısında değişiklikler yapılmıştır. Buna göre büyükşehir belediye sınırları içerisinde bulunan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış ve köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak buldukları ilçenin belediyesine katılmıştır. Bu sebeple 2013 yılından itibaren kırsal alan tanımı yapılırken hangi kriterin baz alınacağı hususu içinden çıkılmaz bir hal almış, kırsal ve kentsel nüfus ile diğer kır-kent istatistiklerinden yola çıkarak sağlıklı bir karşılaştırma ve analiz yapmak imkansız hale gelmiştir.

Kırsal alanda başarı sağlamış ülke deneyimleri dikkate alındığında kırsal kalkınmanın belirleyenleri olarak; yüksek ekonomik büyüme, etkin toprak reformu, gelişmiş bir kırsal altyapı, etkin kurumlar, kırsal alana yönelik finansal hizmetler, dinamik bir tarım sektörü, tarım dışı kırsal ekonomik faaliyetler ve kırsal alanlara yönelik destekler öne çıkmaktadır (Doğan, 2010, s.28)

4.2. IPARD Programının Yasal Dayanağı

Avrupa Birliği 1962 yılında ortak bir piyasa düzeni oluşturmak amacıyla 'ortak tarım politikasını' hayata geçirmiştir. Tarımsal üretimin sürekliliğinin ve verimliliğinin sağlanması, tarımsal üretimde teknik gelişmenin yakalanması, insanların ucuz ve güvenilir gıda maddelerine ulaşmasının sağlanması, tarım sektöründe çalışan insanların gelirlerinin artırılması gibi amaçlara hizmet eden 'ortak tarım politikasının' 'ortak mali sorumluluk ilkesi' çerçevesinde finansman ihtiyacının üye ülkeler tarafından ortaklaşa karşılanması amaçlanmıştır. Üye ülkeler OTP'nin finansmanını sağlamak üzere yine 1962 yılında Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönverme Fonu (FEOGA) kurmuşlardır.

Ülkemizin, 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi ile birliğe katılmaya yönelmiş bir aday ülke olarak kabul edilmesinin ardından AB'ye tam üye olma yolunda yerine getirmesi gereken taahhütleri içeren katılım ortaklığı belgelerinde kısa vadeli ve tamamlanması 1 yıldan fazla sürmesi beklenen orta vadeli hedefler tespit edilmiştir. Söz konusu hedeflerin yerine getirilmesinde Türkiye'ye sağlanacak finansal yardımlar da yine bu belgede yerini almıştır.

Türkiye için ilk katılım ortaklığı belgesi 2001 yılında sonrasında ise 2003, 2006 ve 2008 yıllarında kabul edilmiştir. Avrupa Komisyonu'nu 2002 yılında genişleyen birliğe doğru strateji belgesinde Türkiye'nin ihtiyaçları ve massetme kapasitesini de dikkate alarak katılım öncesi verilen desteklerin ve mali yardımların artırılması önerisini getirmiştir.

Kısa vadede gerçekleştirilmesi beklenen ekonomik kriterler başlığı altında 'tarım reformuna devam edilmesi' hususu vurgulanmaktadır. Ayrıca kısa vadede hayvan kimlik sisteminin oluşturulması ile arazi parsel tanımlama sistemleri ile ilgili hazırlık çalışmalarına başlanması ve orta vadede ise bu çalışmaların tamamlanması istenmektedir. Orta vadeli hedeflerde yine tarım reformuna devam edilmesi hususu yer almakta ve ortak piyasa düzenleri kurularak tarımsal piyasaların etkin bir şekilde izlenmesi için gerekli idari yapıların oluşturulması istenmektedir.

23 Ocak 2006 tarihli konsey kararında ise 2 yıla kadar gerçekleştirilmesi beklenen öncelikler kısa vadeli, 4 yıla kadar gerçekleştirilmesi beklenen öncelikler ise orta vadeli olarak nitelendirilmektedir. Kararda AB araçlarının faaliyete geçirilmesi amacıyla uygun idari yapıların kurulması hususu vurgulanmaktadır. Hayvan kimlik kayıt sisteminin AB gerekleri ile daha fazla uyumlaştırılması gerektiği ifade edilmektedir. Orta vadeli öncelikler arasında tarım sektörü reformunun tamamlanması gerektiği yer almaktadır.

26 Şubat 2008 tarihli konsey kararında 'AB gerekliliklerine uygun olarak akredite edilecek bir IPARD (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı-Kırsal Kalkınma Bileşeni) ajansının kurulması' önceliği vurgulanmıştır. Ayrıca tarımsal arazilerin denetlenebilirliği açısından arazi tanımlama ve ulusal çiftçi kayıt sisteminin geliştirilmesine devam edilmesi hususu 2006 kararında olduğu gibi bu kararda da üzerinde durulan konular arasındadır.

Yukarıda bahsettiğimiz AB katılım ortaklığı belgesinde yer alan öncelikler doğrultusunda Türkiye'de orta vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesi kapsamında IPARD ajansları, Araştırma-Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Planlama ve Projeler Dairesi Başkanlığı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü gibi idari yapılar kurulmuş ve kısa vadeli hedefler kapsamında da Ulusal Çiftçi Kayıt Sistemi, Ulusal Hayvan Kayıt Sistemi, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi oluşturulmuştur.

Onuncu kalkınma planı (2014-2018) çerçevesinde ortaya konulan hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak kırsal alandaki sorunların çözümü ve kırsal kalkınmanın sağlanması amacıyla yürütülecek politikalar 'ulusal kırsal kalkınma stratejileri' ile oluşturulmuştur. İki dokuzuncu kalkınma planı çerçevesinde 2007 – 2013 dönemini kapsayacak şekilde hazırlanmış olup şu an 2014 – 2020 dönemi ulusal kırsal kalkınma stratejisi uygulanmaktadır. Ulusal kırsal kalkınma stratejisi (UKKS) temel alınarak iki belge daha hazırlanmıştır.

Bunlardan ilki IPA (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) kapsamında yürütülecek olan IPARD (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma) programıdır. İkincisi ise ulusal bütçeden kırsal kalkınma için ayrılacak kaynakları gösteren kırsal kalkınma planıdır.

IPA (Katılım Öncesi Mali İşbirliği Aracı) kapsamında Türkiye'ye sağlanacak fonlar 5 bileşenden oluşmaktadır:

- 1.Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma
- 2.Sınır Ötesi İşbirliği
- 3.Bölgesel Kalkınma
- 4.İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi
- 5.Kırsal Kalkınma

IPA'nın 4 bileşeninden farklı olarak kırsal kalkınma bileşeninde fonların tüm mali kontrolü aday ülkeye bırakılmaktadır. Bu durumda Avrupa Komisyonu'nun ön onay koşulu olmaksızın sadece uygulamaların denetlenmesi hususu yeterli olacaktır.

18.10.2011 tarihli ve 28088 sayılı genelgeye göre kırsal kalkınma bileşeni yönetim otoritesi olarak Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, katılım öncesi yardım aracı kırsal kalkınma ajansı olarak da Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu yetkilidir. Yetkili akreditasyon görevlisi ise Hazine Müsteşarlığından sorumlu bakandır. Hazine Müsteşarı ise ulusal yetkilendirme görevlisidir. Avrupa Birliği'nden sağlanacak fonların mali yönetiminden Hazine Müsteşarı sorumludur.

IPARD programının amacını Tarım Reformu Genel Müdürlüğü aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Ortak Tarım Politikası ile AB'ye katılım sürecindeki ilgili müktesebatın uygulanmasına yönelik Türkiye'nin hazırlık sürecine katkı sağlamak
- Fiziki sermayenin geliştirilmesi aracılığıyla akılcı, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyümeyi desteklemek
- Kaynakların verimli kullanımını ve yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılmasını sağlamak
- Tarım işletmelerinin genel performansını iyileştirmek ve işletmelerin pazarlama yeterlilikleri dâhil olmak üzere rekabet güçlerini artırmak
- Çevrenin korunması ve hayvan refahı konularında ilgili AB standartları ile uyum sağlamak
- Kırsal alanlarda yaşam kalitesini geliştirmek ve bölgesel eşitsizlikleri azaltılmak
- Yeni iş olanakları yaratmak, istihdamı sağlamak ve bu şekilde kırsal alanda ekonomik faaliyeti yükseltmek ve kırsal nüfusun azalmasının önüne geçmek...

4.3. Materyal ve Yöntem

Kırsal kalkınma destekleri kapsamında yer alan IPARD programı ülkemizde 42 ilde yürütülmektedir. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'na yapılan proje başvuruları ve imzalanan sözleşmeler çalışmamızın veri kaynağını oluşturmaktadır. IPARD II kapsamında şu ana kadar 4 çağrı yapılmış ve liste en son 25.04.2019 tarihinde güncellenmiştir. Buna göre IPARD II kapsamında 25.04.2019 tarihi itibarıyla 3.967 adet sözleşme imzalanmıştır. Fesih edilen sözleşme sayısı ise 417'dir. Çalışmanın materyalini imzalanan ve fesih edilen projeler oluşturmaktadır. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'ndan temin edilen bu veriler incelenmiş olup sayı ve yüzde olarak değerlendirilerek yorum yapılmıştır.

4.4. IPARD Desteklerinin Değerlendirilmesi

Ülkemiz nüfusunun % 50'sinin, kırsal nüfusun ise % 66'sının IPARD illerinde yaşadığı, IPARD illerinin tarım alanları ile büyükbaş hayvan ve koyun varlığının %70'ini kapsadığı ve süt üretiminin de yine %70'inin bu illerde yapıldığı düşünüldüğünde söz konusu desteklerin değerlendirilmesi ayrı bir öneme sahiptir.

4.4.1. Sözleşmelerin Çağrı Dönemleri İtibariyle Dağılımı

Tablo 1. IPARD II Sözleşmelerinin Çağrı Dönemleri İtibariyle Dağılımı

Çağrı Dönemleri	Sözleşme Sayısı	Yatırım Tutarı (TL)	TKDK Desteği (TL)
1	1604	1.279.185.170,47	826.415.617,19
2	191	629.783.784,77	314.891.892,39
3	2080	1.379.679.129,56	754.078.756,71
4	92	10.884.607,30	10.884.607,30

Kaynak: TKDK <https://www.tkd.gov.tr/ProjeIslemleri/ImzalananSozlesmeler>

IPARD II kapsamında proje başvuruları halen devam etmekte olup 25.04.2019 tarihi itibarıyla en fazla % 52 ile 3. çağrı döneminde sözleşme imzalanmıştır. Bunu % 40 ile 1. çağrı dönemi takip etmektedir. Ancak verilen destekler bazında 1. çağrı dönemi % 53 ile en fazla destek dağıtılan dönemdir. Bunu % 30 ile 3. çağrı dönemi, % 17 ile 2. çağrı dönemi izlemektedir.

4.4.2. Sözleşmelerin Fesih Oranları

Tablo 2. Toplam Sözleşme Bilgileri

Tedbir No / Tedbir Adı	Toplam Sözleşme Sayısı	Toplam Uygun Harcama Tutarı (TL)	TKDK Katkısı (TL)
101-Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar	912	1.385.874.617,15	829.417.191,16
103-Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması İle İlgili Fiziksel Varlıklara Yönelik Yatırımlar	245	796.122.166,66	398.379.873,93
302-Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	2718	1.106.651.300,99	667.589.201,20
201-Toprak Örtüsü Yönetimi ve Toprak Erozyonu Kontrolü	92	10.884.607,30	10.884.607,30
Genel Toplam	3967	3.299.532.692,10	1.906.270.873,59

Kaynak:TKDK <https://www.tdk.gov.tr/Projelismeleri/ImzalananaSozlesmeler>

Fesih edilen ve toplam sözleşme bilgileri çizelgesini incelediğimizde imzalanan sözleşmelerin % 11'inin fesih edilmiş olduğunu görüyoruz. Bu oranın tedbir bazında dağılımı ise % 19'luk bir oran ile 101 nolu tedbirin, % 15'lik bir oran ile 103 nolu tedbirin ve % 0,8'lik bir oran ile 302 nolu tedbirin feshedildiği şeklindedir.

Toplamda 514 milyon 488 bin TL'lik yatırım planlanan sözleşme fesih edilmiştir. 2 milyar 785 milyon TL'lik yatırıma istinaden sözleşme devam etmektedir. Sözleşme devam oranı % 89'dur. 101 tedbiri kapsamında imzalanan sözleşmelerin % 81'i, 103 tedbiri kapsamında imzalanan sözleşmelerin % 85'i ve 302 nolu tedbir kapsamında imzalanan sözleşmelerin % 92'si devam etmektedir.

Tablo 3. Fesih Edilen Sözleşme Bilgileri

Tedbir No / Tedbir Adı	Fesih Edilen Sözleşme Sayısı	Toplam Uygun Harcama Tutarı (TL)	TKDK Katkısı (TL)
101-Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar	171	252.758.451,15	150.986.184,80
103-Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması İle İlgili Fiziksel Varlıklara Yönelik Yatırımlar	36	131.478.689,35	65.976.631,02
302-Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	210	130.250.932,20	79.029.189,23
201-Toprak Örtüsü Yönetimi ve Toprak Erozyonu Kontrolü	0	0	0
Genel Toplam	417	514.488.072,70	295.992.005,05

Kaynak: TKDK <https://www.tdk.gov.tr/Projelismeleri/FesihEdilenSozlesmeler>

4.4.3. Sözleşmelerin Tedbir Bazında Dağılımı

101 nolu tedbirin, alt tedbir bazında dağılımını incelediğimizde yatırımların ve imzalanan sözleşmelerin en fazla kırmızı et ve süt üretiminde yoğunlaştığını görüyoruz. Bu kapsamda % 53 ile en fazla kırmızı et üretimi alanında sözleşme imzalandığı görülmektedir. Bunu % 35 ile süt üretimi izlemektedir. Yatırımlar % 52 oranında kırmızı et üretimi alanında planlanmıştır. Bunu % 40 ile süt üretimi izlemiştir. Kanatlı et üretimi ile yumurta tavukçuluğu üretimi alanında planlanan yatırım % 0,09'dur.

TKDK desteklerine baktığımızda ise yine % 51 ile kırmızı et üretimi en fazla destek alan alt tedbir olduğunu görüyoruz. Bunu yüzde 39 ile süt üretimi izlemiştir. Kanatlı et ve yumurta tavukçuluğu alanında verilen TKDK desteği 101 nolu tedbir bazında verilen desteğin % 0,9'udur.

Tablo 4. IPARD II 101 Nolu Tedbirin Alt Tedbirler İtibariyle Dağılımı

Alt Tedbir No / Alt Tedbir Adı	Sözleşme Sayısı	Toplam Uygun Harcama Tutarı (TL)	TKDK Katkısı (TL)
101.1-Süt Üreten Tarımsal İşletmeler	322	547.718.617,31	324.677.886,47
101.2-Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmeler	486	716.011.452,24	426.920.493,04
101.3-Kanatlı Eti Üreten Tarımsal İşletmeler	95	100.879.776,50	64.606.321,19
101.4-Yumurta Tavukçuluğu	9	21.264.771,10	13.212.490,46
Toplam	912	1.385.874.617,15	829.417.191,16

Kaynak: TKDK <https://www.tkd.gov.tr/ProjeIslemleri/ImzalananSozlesmeler>

103 nolu tedbirin dağılımını incelediğimizde % 52 ile en fazla meyve ve sebze işleme ve pazarlama faaliyetlerinin desteklendiğini görüyoruz. Bunu % 27 ile süt ürünleri, % 15 ile et ürünleri izlemiştir. Kanatlı et ve su ürünleri işleme ve pazarlama faaliyetleri kapsamında verilen destek 103 nolu tedbir kapsamında verilen toplam desteğin % 0,06'sıdır.

İmzalanan sözleşme adedi bakımından bir inceleme yaptığımızda yine % 55 ile meyve ve sebze işleme ve pazarlama faaliyeti öne çıkmaktadır. Bunu % 29 ile süt ürünleri, % 11 ile kırmızı et ürünleri işleme ve pazarlama faaliyetleri izlemektedir. Kanatlı et ve et ürünleri ile su ürünleri alanında imzalanan toplam sözleşme % 0,5 ile 13 adettir.

Yatırım planı açısından da yine % 52 ile meyve ve sebze işleme ve pazarlama tedbiri başı çekmektedir. Yatırımların % 27'si süt ve süt ürünleri işleme ve pazarlama tedbiri kapsamında, % 15'i ise kırmızı et ve et ürünleri işleme ve pazarlama kapsamında planlanmıştır.

Tablo 5. IPARD II 103 Nolu Tedbirin Alt Tedbirler İtibariyle Dağılımı

Alt Tedbir No / Alt Tedbir Adı	Sözleşme Sayısı	Toplam Uygun Harcama Tutarı (TL)	TKDK Katkısı (TL)
103.1- Süt ve Süt Ürünleri İşleme ve Pazarlama	70	216.005.858,94	108.321.720,07
103.2-Kırmızı Et ve Et Ürünleri İşleme ve Pazarlama	28	122.874.828,94	61.437.414,47
103.3-Kanatlı Et ve Et Ürünleri İşleme ve Pazarlama	3	8.971.857,00	4.485.928,50
103.4-Su Ürünleri İşleme ve Pazarlama	10	37.437.849,86	18.718.924,93
103.5-Meyve ve Sebze İşleme ve Pazarlama	134	410.831.771,92	205.415.885,96
Toplam	245	796.122.166,66	398.379.873,93

Kaynak: TKDK <https://www.tkd.gov.tr/ProjeIslemleri/ImzalananSozlesmeler>

301 nolu tedbir kapsamında imzalanan sözleşmelerin % 59'u bitkisel üretimin çeşitlendirilmesi ve bitkisel ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması alt tedbiri kapsamında imzalanmıştır. Haşhaş, kimyon, aspir, sarımsak, çemen, çörek otu gibi tıbbi ve aromatik bitkiler bu tedbir grubunu oluşturmaktadır. Bunu % 19 ile arıcılık, % 11 ile kırsal turizm ve rekreasyon alanına yönelik olarak imzalanan sözleşmeler izlemektedir. Bunlar dışında kalan alt tedbirlerin sözleşme imzalanma oranı % 11'dir.

Planlanan yatırım tutarı bazında % 42 ile kırsal turizm ve rekreasyon faaliyetleri en fazla yatırım yapılan alt tedbirdir. Bunu % 21 ile zanaatkarlık ve katma değerli yerel ürün işletmeleri, % 17 ile bitkisel üretimin çeşitlendirilmesi, % 13 ile yenilenebilir enerji yatırımları izlemiştir.

Tedbirleri genel olarak değerlendirdiğimizde en fazla yatırım tutarı ve TKDK desteğinin sırasıyla 101.2 kırmızı et üreten tarımsal işletmeler, 101.1 süt üreten tarımsal işletmeler, 302.4 kırsal turizm ve rekreasyon ve son olarak 103.5 meyve ve sebze işleme ve pazarlama faaliyetlerine istinaden planlanıp verildiğini görüyoruz. İmzalanan sözleşme adedi bakımında da 301.1 bitkisel üretim çeşitlendirilmesi ve bitkisel ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması ile 301.2 arıcılık faaliyetleri öne çıksa da bunların her biri küçük yatırımlardır.

Tablo 6. IPARD II 302 Nolu Tedbirin Alt Tedbirler İtibariyle Dağılımı

Alt Tedbir No / Alt Tedbir Adı	Sözleşme Sayısı	Toplam Uygun Harcama Tutarı (TL)	TKDK Katkısı (TL)
302.1-Bitkisel Üretim Çeşitlendirilmesi ve Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Pazarlanması	1601	191.862.742,20	114.405.538,36
302.2-Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretimi, İşlenmesi ve Pazarlanması	508	45.889.348,60	28.517.351,23
302.3-Zanaatkarlık ve Katma Değerli Yerel Ürün İşletmeleri	166	230.702.739,83	140.100.107,83
302.4-Kırsal Turizm ve Rekreasyon Faaliyetleri	299	462.412.851,68	278.075.891,70
302.5-Su Ürünleri Yetiştiriciliği	19	21.984.098,04	12.967.928,64
302.6-Makine Parkları	27	8.833.876,81	5.594.166,43
302.7-Yenilenebilir Enerji Yatırımları	98	144.965.643,83	87.928.217,01
Toplam	2718	1.106.651.300,99	667.589.201,20
201.1-Toprak Örtüsü Yönetimi ve Toprak Erozyonu Kontrolü	92	10.884.607,30	10.884.607,30
Toplam	92	10.884.607,30	10.884.607,30

Kaynak: TKDK <https://www.tkd.gov.tr/Projelismeleri/ImzalananSozlesmeler>

Faydalanıcıların, 101 tedbiri kapsamında kırmızı et ve süt üretimi ile 302 tedbiri kapsamında yatırım yapmayı tercih ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Kırsal kalkınmanın sağlanması ve devamlılığı, tarım ürünlerinin işlenerek katma değerinin artırılmasını ve tarımsal sanayi yatırımlarını gerekli kılmaktadır. Ancak işleme ve pazarlama tedbiri olan 103 nolu tedbir faydalanıcılar tarafından daha az tercih edilmiştir. Çünkü bu tip yatırımlar maliyetlidir ve özel şahıslarda 103 tedbiri kapsamında tesis kurulumu sağlayabilecek bir sermaye birikimi yoktur. Ayrıca bu tip faaliyetler teknik bilgi ve beceriyi ve kalifiye iş gücü istihdam etmeyi de gerektirmektedir. IPARD kapsamında hibeler verilirken ciddi teminatlar istenmekte ve ödemeler yatırım gerçekleşikten sonra yapılmaktadır. Bu sebeple faydalanıcı yatırımı tamamlayana kadar eş finansmana ihtiyaç duymaktadır. Alt tedbirler incelendiğinde tarımsal üretimin sanayiye entegre olmasına yönelik olmaktan uzak, geleceği inşa etmeye yönelik değil günü kurtarmaya yönelik yatırımlar olduğu gözle çarpılmaktadır. Örneğin haşhaş üretimi yapan bir faydalanıcı tıbbi ve aromatik bitki üretimi kapsamında faydalanmış olduğu 301 nolu tedbiri 5 sene devam ettirmek zorundadır ve bu süre içinde başkasına devredemez. Acaba 5 sene sonra bu faaliyeti devam ettirebilecek midir? Ya da bu faaliyeti geliştirmeye ve büyütme yönelik adımlar atabilecek midir? Bunlar mutlaka sorgulanmalıdır. Çünkü gerçekleşen yatırımın kalıcı olması, devamlılığının sağlanması ve yatırımın büyütülmesine yönelik adımlar atılması orta ve uzun vadede tarımsal kalkınma ve ülke kalkınması için büyük önem taşımaktadır.

4.4.4. Sözleşmelerin İl Bazında Dağılımı

Hibelerin il bazında dağılım çizelgesi incelendiğinde en fazla yatırımın planlandığı, hibelerin en fazla verildiği 10 ilin Konya, Mersin, Afyon, Elazığ, Malatya, Diyarbakır, Kahramanmaraş, Isparta, Ankara ve Yozgat olduğu görülmektedir. Hibelerin % 43'ü bu 10 il arasında paylaştırılmıştır.

Tablo 7. IPARD II Hibelerinin İl Bazında Dağılımı

Şehir	Sözleşme Sayısı	Toplam Uygun Harcama Tutarı (TL)	TKDK Katkısı (TL)
Konya	316	220.859.467,22	119.753.759,15
Mersin	88	170.649.263,30	93.955.502,07
Afyon	206	165.913.975,30	97.862.185,95
Elazığ	102	150.322.297,42	90.816.577,59
Malatya	134	149.810.217,32	86.608.903,50
Diyarbakır	88	123.230.620,05	72.102.593,00
Kahramanmaraş	126	119.618.377,58	63.687.537,32
Isparta	70	114.861.271,81	61.128.538,82
Ankara	182	109.998.901,99	65.332.299,79
Yozgat	87	108.329.144,28	63.623.955,61

Kaynak: TKDK <https://www.tkd.gov.tr/Projelismeleri/ImzalananSozlesmeler>

IPARD II kapsamında en fazla yatırım planlanan ve destek verilen illerin tarımsal işsizlik, tarımsal istihdam ve tarımsal işgücüne katılım oranlarına baktığımızda programın kırsal kalkınmada başarılı olma yönünde çok fazla bir etkisi olduğu görülmemiştir. Programın olumlu etkileri elbette vardır. Ancak işsizlik oranları dalgalı bir seyir izlemektedir.

Tarımsal işsizlik rakamlarına baktığımızda Mersin, Adana Bölgesi'nde 2016 yılında % 36'lık bir artış söz konusudur. Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak Bölgesi'nde 2017 yılı tarımsal işsizlik artışı % 67, 2016 yılında % 50'dir. Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli Bölgesi'nde tarımsal işsizlik artışı 2015 yılında % 33, 2018 yılında % 50'dir. Aynı bölgede 2017 yılında tarımsal işgücüne katılmayanların oranında % 32'lik ve 2018 yılında % 13'lük bir artış olmuştur. Diyarbakır, Şanlıurfa Bölgesi'nde 2018 yılı tarımsal işsizlik artışı % 34'tür. Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye Bölgesi'nde tarımsal işsizlik 2018 yılında % 41 oranında artmış ve yine aynı bölgede aynı yıl tarımsal işgücüne katılmayanların oranı % 17'lik bir artış göstermiştir. Ankara'da 2018 yılında tarımsal işsizlik % 50 oranında artmıştır (TÜİK, 2018).

İşsizlik rakamlarında yer yer azalışlar da söz konusudur. Ancak bu programın başarılı olduğu anlamına gelmemektedir. Uygulanan program sonucu verilen destekler genel tarımsal hedeflere ulaşma noktasında ve devamında ülke kalkınmasına makro ekonomik açıdan olumlu katkı verecek bir düzeyde değildir.

101.1 süt üreten tarımsal işletmeler kapsamında en fazla destek alan beş il Konya, Yozgat, Sivas, Nevşehir ve Kars'dır. Tedbir kapsamında planlanan yatırımların % 33'ü bu illerde planlanmış ve yine TKDK desteklerinin % 33'ü bu illere verilmiştir. 103.1 süt ve süt ürünleri işleme ve pazarlama tedbiri kapsamında konya ili yine başı çekmekte bunu sırasıyla Kahramanmaraş, Balıkesir, Şanlıurfa ve Aydın izlemektedir. 103.1 tedbiri kapsamında planlanan yatırımların % 49'u bu beş ilde planlanmış ve TKDK desteklerinin % 48'i yine bu beş ile verilmiştir (TKDK, 2018).

En fazla destek verilen bu beş ilin yıllar itibariyle süt üretimlerine baktığımızda üretimdeki artışların istikrarlı bir seyir izlediği söylenemez. Üretim artışları, ya binde ile ifade edebileceğimiz kadar küçük olmuş ya da hiç artış olmamış aksine azalış yaşanmıştır.

Konya ilinde süt üretiminde 2007 yılında bir önceki yıla göre % 21'lik bir artış vardır ancak hemen ertesi yıl binde 4'lük bir azalış meydana gelmiştir. 2010-2013 yılları arasında % 12 ile % 18 arasında değişen artışları programın başarısı olarak yorumlayabiliriz. Ancak 2014 yılından 2017 yılına kadar artışlar binde ile ifade edilen küçük artışlardır. 2017 yılında ise % 22'lik ciddi bir artış yaşanmıştır. Programın kısmen de olsa olumlu sonuçlar verdiği söylenebilir. Çünkü IPARD programının başladığı 2007 yılından 2019 yılına kadar süt üretimi 1,5 kat artmıştır (TÜİK, 2019).

Yozgat ilinde süt üretiminde 2010 yılında % 45'lik bir artış vardır. Ancak sonraki yıllarda artış ve azalışlar dalgalı bir seyir izlemiştir. 2016 yılında % 17'lik bir azalış vardır. Sivas ilinde 2009 yılında süt üretiminde % 20'lik, 2015 yılında % 27'lik bir azalış söz konusudur. 2015 yılından sonra da ciddi bir artış yaşanmamıştır (TÜİK, 2019).

Nevşehir ilinde süt üretiminde 2019 yılında % 27'lik, Kars ilinde ise % 13'lük bir üretim artışı vardır. Bunu programın kısmen de olsa başarılı olduğu şeklinde yorumlayabiliriz ancak diğer illerde üretim artışları ya binde ile ifade edilecek kadar düşük olmuş ya da azalış yaşanmıştır (TÜİK, 2019).

Arıcılık ve arı ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması faaliyeti kapsamında en fazla yatırım planlanan 5 il Van, Ordu, Muş, Ardahan ve Diyarbakır illeridir. Toplam yatırımın % 62'si bu 5 ilde planlanmış ve TKDK desteklerinin % 62'si bu illere verilmiştir (TKDK, 2018).

TKDK desteklerinin % 62'sini alan bu beş ilin 2004-2019 yılları arası kovan sayılarına baktığımızda sürekli bir artış eğiliminde olduğunu görüyoruz. Yalnızca Ardahan ilinde 2019 yılında bir önceki yıla göre % 20'lik bir azalış söz konusudur. Ancak Ardahan ilinin 2019 yılındaki kovan sayısını 2004 yılı ile kıyasladığımızda % 69'luk bir artış olduğunu görüyoruz. Kovan sayısında en fazla artış Van ilinde yaşanmıştır. 2019 yılında 2004 yılına kıyasla Van ilinde 5,22 kat artış söz konusudur. Diğer illerde de kovan sayısında ciddi artışlar olduğunu görüyoruz (TÜİK, 2019).

Bal üretimi verilerine baktığımızda Ardahan dışındaki illerde artış söz konusudur. Ardahan'da 2014 yılında % 62'lik bir azalış vardır ve 2019 yılındaki azalış 2004 yılına kıyasla % 23'tür. Bal üretiminde de en fazla artış yine Van ilinde yaşanmıştır. 2004-2019 yılları arasında Van ilindeki bal üretimi artışı 4,39 kattır. Bunu sırasıyla Diyarbakır, Muş ve Ordu izlemiştir (TÜİK, 2019).

Bal mumu verilerine baktığımızda yine Van ilinin üretim artışında başı çektiğini görüyoruz. Van ilinde bal mumu üretimi 2004-2019 yılları arasında 3,39 kat artmıştır. Bunu sırasıyla Muş ve Diyarbakır izlemiştir. Ordu ilinde % 65, Ardahan ilinde % 79'luk bir azalış söz konusudur (TÜİK, 2019).

Genel bir yorum yapmamız gerekirse Ardahan ili arıcılık kapsamında en fazla destek alan dördüncü il olmasına rağmen bu, kovan sayısı, bal ve bal mumu üretimi verilerine yansımamıştır. Programın Ardahan ilinde başarısız olduğunu söyleyebiliriz. Diğer illerde üretim ve kovan sayısı artışları yaşanmıştır ve bütün bunlardan hareketle programın arıcılık alanında kısmen de olsa bir başarı sağladığı sonucuna ulaşılabilir.

4.4.5 Sözleşmelerin Hukuki Statüye Göre Dağılımı

Sözleşmelerin % 78'i gerçek kişi statüsünde basit usulde vergilendirilen mükelleflerle imzalanmıştır. Sözleşmelerin % 20'si sermaye şirketi statüsündeki tüzel kişiler ile imzalanmıştır. Bunun % 18'i limited şirket, % 0,2'si anonim şirkettir. Sermaye şirketleri ile imzalanan sözleşmelerin % 15'i fesih edilmiştir. Gerçek kişilerde fesih oranı % 0,9'dur.

Gerçek kişiler ile imzalanan sözleşmeler her ne kadar sermaye şirketlerinin yaklaşık 4 katı olsa da toplam uygun yatırım tutarlarına baktığımızda sermaye şirketlerinin, toplam yatırım tutarının % 50'sini planlamış olduğunu, gerçek kişilerde bu oranın % 48 olduğunu görüyoruz.

Tablo 8. Toplam IPARD II Sözleşmelerinin Hukuki Statüye Göre Dağılımı

Hukuki Statü	Sözleşme Sayısı	Toplam Uygun Harcama Tutarı (TL)	TKDK Katkısı (TL)
Gerçek Kişi	3108	1.595.462.505,35	954.100.005,69
Şahıs Şirketi	1	746.957,80	485.522,57
<i>Kollektif</i>	1	746.957,80	485.522,57
Sermaye Şirketi	811	1.654.209.606,46	925.460.447,92
<i>Limited Şirket</i>	719	1.414.977.404,57	798.478.114,24
<i>Anonim Şirket</i>	92	239.232.201,89	126.982.333,68
Kooperatif	39	41.163.249,54	22.168.166,24
Birlik	8	7.950.372,95	4.056.731,17
Toplam	3967	3.299.532.692,10	1.906.270.873,59

Kaynak:TKDK <https://www.tkd.gov.tr/Projelismeleri/ImzalananSozlesmeler>

Tablo 9. Fesih Edilen IPARD II Sözleşmelerinin Hukuki Statüye Göre Dağılımı

Hukuki Statü	Fesih Edilen Sözleşme Sayısı	Toplam Uygun Harcama Tutarı (TL)	TKDK Katkısı (TL)
Gerçek Kişi	291	260.436.270,66	155.109.838,08
Şahıs Şirketi	0	0	0
<i>Kollektif</i>	0	0	0
Sermaye Şirketi	121	251.002.201,41	139.111.854,24
<i>Limited Şirket</i>	111	226.507.027,97	125.938.817,81
<i>Anonim Şirket</i>	10	24.495.173,44	13.173.036,43
Kooperatif	4	2.739.376,19	1.599.689,28
Birlik	1	310.224,44	170.623,44
Toplam	417	514.488.072,70	295.992.005,04

5. Sonuç

İmalat sanayisinde yıllık girişim sayısı, üretim değeri ve satış değeri istatistiklerine baktığımızda sürekli bir yükseliş eğiliminde olduğu görülmektedir. Bunu IPARD II programının başarısı olarak yorumlayabilirsek de en fazla destek alan beş ilin süt üretimlerine baktığımızda üretimdeki artışların istikrarlı bir seyir izlediğini söyleyemeyiz. Süt üretim artışları ya binde ile ifade edebileceğimiz kadar küçük olmuş ya da hiç artış olmamış aksine azalış yaşanmıştır. Bu bilgilerden hareketle programın kısmen de olsa başarı sağladığını ifade edebiliriz. Arıcılık faaliyeti alanında da üretim ve kovan sayısı artışlarından yola çıkarak kısmi bir başarı sağlandığı söylenebilir.

IPARD II kapsamında en fazla yatırım planlanan ve destek verilen illerin tarımsal işsizlik, istihdam ve tarımsal işgücüne katılım oranlarına baktığımızda programın kırsal kalkınmada başarılı olma yönünde çok fazla bir etkisi olduğu görülmemiştir. Programın olumlu etkileri elbette vardır ancak işsizlik oranları dalgalı bir seyir izlemektedir. Ayrıca tarımsal işgücüne katılmayanların oranlarında da bazı bölgelerde artışlar olduğu göze çarpmaktadır.

101 ve 302 nolu tedbirin hem planlanan yatırım değeri hem de imzalanan sözleşme sayısı bakımından öne çıktığı görülmektedir. Faydalanıcılar daha çok süt, kırmızı et, kanatlı eti kapsamında fiziki varlıklara yönelik yatırımlar yapmayı tercih etmişlerdir. 302 nolu tedbir kapsamında ise daha çok bitkisel üretimin çeşitlendirilmesine yönelik tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği, arıcılık faaliyetleri ile zanaatkarlık ürünlerine yönelik yatırım planlamışlardır. Tarımsal kalkınma ve beraberinde ülke kalkınması için lokomotif olarak değerlendirilebilecek süt, et, meyve-sebze işleme tesisleri gibi tarımsal sanayi yatırımları ile makine parkları ve enerji yatırımlarına talep azdır. Bunda söz konusu tesislerin oluşturulabilmesinin yüksek maliyet gerektirmesi, bu tesislerin hem oluşum hem de devamlılığının sağlanması aşamasında teknik bilgi sahibi kalifiye iş gücüne ihtiyaç duyulmasının da payı vardır. Ancak tarımsal ürünün işlenerek katma değerinin ve pazarlama gücünün artırıldığı da bir gerçektir. Tarımsal kalkınmanın, uluslararası rekabet edebilmenin sağlanması ve tarım ürünlerinden yüksek gelir elde edilebilmesi bu ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasına yönelik yatırımların artırılmasına bağlıdır. Desteklerin öncelikli olarak 103 tedbiri kapsamında verilmesi ve tarım üreticisini işleme tesisi ve pazarlama yatırımlarına yönlendirilecek düzenlemelerin yapılması önerilmektedir.

Yatırımcının, program kapsamında destek alabilmesi için yatırım projesi dosyasında yatırımı ciddi bir şekilde planlaması ve gerçekçi bir yatırım olduğu noktasında yetkili kişi ve kurumları ikna etmesi gerekmektedir. Ayrıca proje dosyasında bir finansman kaynağı gösterilmesi lazım. Örneğin 5 milyarlık bir süt tesisi yatırımı için 5 milyar 500 milyonluk bir finansman kaynağı gösterilmesi gerekmektedir. Bu finansman kaynağı yatırımcının banka hesabındaki para, teminat mektubu, gayrimenkul olabileceği gibi birinci derece akrabaları üzerine kayıtlı menkul ve gayrimenkul mal varlıkları da olabilir. Yatırım dosyası hazırlandıktan ve proje yetkili kişi ve kurum tarafından onaylandıktan sonra hibe desteği hemen ödenmemektedir. Yatırımın en azından bir kısmının başlaması ve tamamlanması, başlayan ve tamamlanan bu tesisin yetkili kişilerce denetlenmesi gerekmektedir. Yatırım, izleme komitesi tarafından izlenmekte, ilgili mevzuat ve özellikle de AB müktesebatı ile uyumlu olup olmadığı hususu tespit edilmektedir. Örneğin, tesis inşasında kullanılan demirin kalınlığı mevzuata uygun mu yoksa olması gereken kalınlıktan daha az kalınlıkta bir demir mi kullanılmış? Gıda tesisi AB'nin gıda güvenliği ve çevre standartlarına uygun mu? Alanında uzman kişiler, gerçekleştirilen yatırımın ilgili mevzuata ve AB müktesebatına uygunluğunun yanında 'gıda güvenliği' açısından da değerlendirmeler yapmaktadır. Söz konusu tesis denetimden geçtikten sonra hibe almaya hak kazanmaktadır. Bu sebeple yatırımcının hibe almaya hak kazanana kadar geçen sürede yapacağı harcamalar için de ek bir finansman kaynağına ihtiyacı olacaktır.

Ülkemizde pek çok banka çiftçi kredisi sağlamaktadır. 2009 Aralık ayında toplam sektör kredilerinin % 11'i ziraat ve balıkçılık alanında kullanılan krediler iken bu oran Aralık 2019'da binde 2'ye düşmüştür. 10 yıllık bir süre içerisinde ziraat ve balıkçılık faaliyetlerine istinaden kullanılan kredilerde ciddi bir azalış olmuştur. Aralık 2009'da ziraat ve balıkçılık alanında kullanılan kredilerin % 69'u kamu bankalarından sağlanmıştır. Aralık 2014 ve Aralık 2019'da bu oran sırasıyla % 64 ve % 72'dir. Tarımsal faaliyetler çoğunlukla kamu bankaları tarafından finanse edilmiştir. Özel bankaların tarım sektöründeki risk ve belirsizlikten ötürü kredi vermekten kaçındıklarını söyleyebiliriz. Ayrıca risklerini azaltmak için çok ciddi ipotek, teminat, kefil istediklerinden çiftçi bu istekleri karşılayamamakta ve finansman ihtiyacını giderememektedir. Bankaların çiftçiye kredi verirken izledikleri prosedür biraz olsun yumuşatılmalıdır. Gayrimenkul ipoteği gibi formaliteler azaltılmalıdır. Tarım üreticisi bankalardan uzun vadeli kredi temin edememektedir. Bu sebeple uzun vadeli kredilerin artırılması şarttır.

Bütün bu bilgilerden hareketle kırsal kalkınma hibelerinin tarımda uzun vadeli bir iyileşme ve kalkınma sağlamaktan çok geçici bir iyileşme yaratma seviyesinde olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Ülkemizin her dönem değişikliğe uğrayan tarım politikalarına değil; milli, uzun vadeli ve istikrarlı bir şekilde uygulanabilecek, çözüm ve sonuç odaklı tarım politikalarına ihtiyacı vardır. ABD, her yıl GSMH'sının % 1 ila % 1,5'ünü tarımsal desteklere ayırmaktadır. Ülkemizde yürürlükte olan 5488 sayılı tarım kanununun 21.

maddesinde; bütçeden, tarım için ayrılacak kaynağın GSMH'nın % 1'inden az olamayacağı ifade edilmektedir. Uygulamada bu husus göz ardı edilmektedir. Tarımsal desteklere GSMH'nın en az % 1'i kadar bütçe ayrılması zorunludur.

Kaynakça

AKIN, S. ve YILDIZ, F. (2005, Aralık). Kırsal Kalkınma Sorunlarının Çözümünde IPARD Ajansı. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi, 166, 42-47.

AKSOY, E., USLU, K. ve DEDE, İ. (2005, Aralık). Türkiye'nin AB Kırsal Kalkınma Politikalarına Uyum Çalışmaları. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi, 166, 32-35.

AYDEMİR, C. ve PIÇAK, M. (2008). Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri. DÜ Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 10, 129-147.

BOZOĞLU, M., CİNEMRE, A. ve CEYHAN, V. (2000, Eylül). Tarımsal Sanayinin Geliştirilmesinde Kooperatifleşme. IV. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Tekirdağ.

ÇETİN, B. (2014). Tarımsal Finansman. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

DEMİRBAŞ, N. (2005). Türkiye Ekonomisinde Tarıma Dayalı Sanayinin Yeri ve Önemi. MKU Ziraat Fakültesi Dergisi, 10, 71-81.

DEMİRBAŞ, N. ve TOSUN, D. (2005). Türkiye'de Tarımın Sanayi İle Entegrasyonu Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 2, 27-34.

DIRAOR, M. (2008). Katılım Öncesi AB Fonları ve Kırsal Kalkınma. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

DOĞAN, A. (2010). Kırsal Kalkınma Yaklaşımları ve Türkiye Deneyimi. Ankara: Palme Yayınları

GERAY, C. (2011). Düünden Bugüne Kırsal Gelişme Politikaları. Ankara: Phoenix Yayınevi

GÜMGÜM, U. (2010). Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve KÖYDES Projesi Uygulaması: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

GÜRLER, Z. (2016). Tarım Ekonomisi ve Politikası. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

KIZILOĞLU, S. (2004, Eylül). Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Tarıma Dayalı Sanayinin Gelişmesinde Örgütlenmenin Rolü ve Önemi. Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, Tokat.

PALA, H. (2008). Tarım Sanayi Entegrasyonu. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi, 180, 26-27.

REHBER, E. ve TİPİ, T. (2016). Tarımsal İşletmecilik ve Planlama. Bursa: Ekin Basım Yayın.

ŞAHSUVAROĞLU, L. (2003, Kasım-Aralık). Kırsal Kalkınmada Tarım Sanayi Entegrasyonunun Önemi ve Doğru Anlaşılması. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi, 154, 19-21.

TURAN, A. (2000, Eylül). Tarım Sanayi Entegrasyonunda Kooperatiflerin Yeri ve Önemi. IV. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Tekirdağ.

TURHAN, S. (2005, Aralık). Katılım Öncesi AB Kırsal Kalkınma Politikaları ve Türkiye. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi, 166, 36-41.

YAVUZ, F. (2005). Türkiye'de Tarım. Ankara: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı.

YEŞİLYURT, E. (2008). İmalat Sanayinde Sektörel Dönüşüm Oranları. Ege Akademik Bakış, 8 (1), 339-354.

YILDIZTEKİN, İ. (1987). Tarımın Finansmanı ve Finans Kuruluşları: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

YÜCER, A. (2009). Türkiye’de Kırsal Kalkınma. Ankara: Türkiye Teknik Elemanlar Vakfı Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ. (t.y.). Sanayi Coğrafyası. Erişim Adresi: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/90972/mod_resource/content/0/Hafta%203-Sanayinin%20%C3%96l%C3%A7%C3%BClmesi%20ve%20B%C3%BCy%C3%BCkl%C3%BC%4%9F%C3%BC.pdf

KAMUYU AYDINLATMA PLATFORMU. (2019, Ekim). Erişim Adresi: <https://www.kap.org.tr/tr/>

TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME KURUMU. (t.y.). Erişim Adresi: <https://www.tkd.gov.tr/>

T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI. (t.y.). Erişim Adresi: <http://www.sbb.gov.tr/>

T.C. GIDA TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI. (2015). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi. Erişim Adresi: [https://ktp.tarim.gov.tr/UKKS%20\(2014-2020\).pdf](https://ktp.tarim.gov.tr/UKKS%20(2014-2020).pdf)

T.C. TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI. (t.y.). Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/>

T.C. TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI Tarım Reformu Genel Müdürlüğü. (2018). IPARD II Programı Yatırımcı Rehberi. Erişim Adresi: <https://ipard.tarim.gov.tr/Content/IPARDYATREH.pdf>

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU. (t.y.). Erişim Adresi: <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>